

Koprivnica, Ledentuov prikaz, 1639. god. (Beč, Österreichische Nationalbibliothek)
Koprivnica, Ledentu's design, 1639 (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek)

Andrej Žmegač

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Slučaj nekadašnje tvrđave u Koprivnici: tipična i atipična obilježja

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 26. 6. 1997.

Sažetak

Tekst donosi analizu jednog tipičnog i jednog atipičnog obilježja nekadašnje koprivničke tvrđave.

Najprije se upozorava na neke karakteristične pojedinosti što ih je moguće zamijetiti usporedbom triju tlocrta: Vintanovoga iz 1582. god., Pasqualinijeva iz 1602. god., te Stierova iz 1657. godine. Ti tlocrti pokazuju kako su se isprva uvučene bastionske flanke postupno pretvarale u ravne flanke. Odgovarajući se razvoj može pratiti i u tlocrtima karlovačke tvrđave, te se ove dvije utvrde smatra paradigmatičnima za skupinu naših zemljanih bastionskih utvrda 16. stoljeća.

Nasuprot tome, upozorava se i na pojavu jedne nizozemske pojedinosti, izuzetne u okvirima naših ranih bastionskih utvrda. Riječ je o prebedomu (tal. falsabraga) što ga jasno bilježi i imenuje Stierov snimak koprivničke tvrđave. Pretpostavlja se da je to rješenje donio netko među graditeljima s iskustvom boravka u Nizozemskoj, poput H. A. Wendschitza.

Nerijetko se događa da isticanje i interpretiranje već poznatih pojedinosti vodi *de facto* novim spoznajama o nekom spomeniku. O tome bi moglo biti riječi i u vezi s koprivničkom tvrđavom, inače razmjerno dobro poznatom zahvaljujući nekim novijim radovima o Koprivnici.¹

Ovom bismo prilikom željeli tako istaknuti jedno važno obilježje te tvrđave, koje s obzirom na njegovu jedinstvenost u regionalnom, sjevernohrvatskom okviru, možemo smatrati atipičnim. Usuprot tome, neke druge pojedinosti čine koprivničku tvrđavu simptomatičnom predstavnicom naših bastionskih utvrda 16. stoljeća, te ih stoga smatramo tipičnim obilježjima.

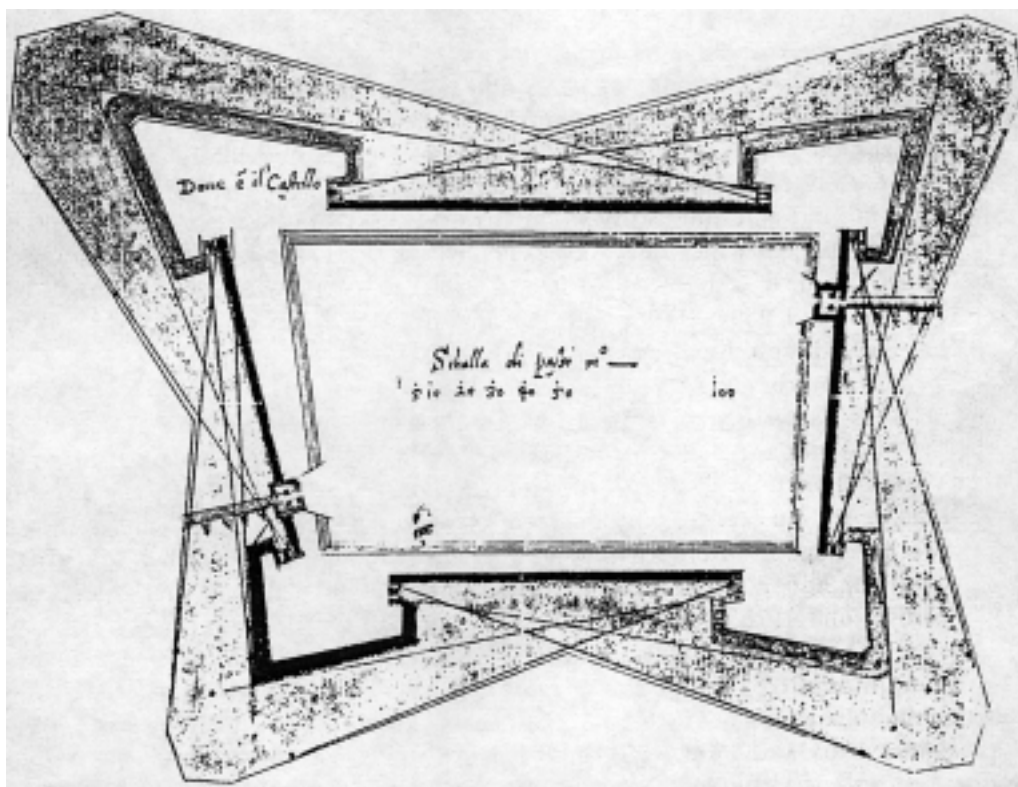
Kao što je poznato, postojeća starija utvrda u Koprivnici, koju je tvorio vlastelinski grad/kaštel i utvrda oko građanskoga naselja, pretrpjela je u 16. stoljeću preobrazbu u novovjekovnu bastionsku utvrdu. Njezino projektiranje i gradnja započeli su pedesetih godina.² Kao i na drugim nedalekim utvrdama (Varaždin, Križevci, Ivanić), bio je to pothvat što ga je organizirala državna vlast, pa su tako izgradnju utvrda nadgledali talijanski graditelji što su ovamo bili upućivani iz Austrije; u doba spomenute pregradnje u Koprivnici tu je ulogu imao Domenico dell'Allio. Rezultat toga zahvata zabilježen je po svemu sudeći na najstarijem poznatom tlocrtu Koprivnice,³ koji na uglovima utvrde prikazuje novonastale bastione. Ti su bastioni neveliki, no za ono doba uobičajene veličine, bočne stranice (tzv. flanke) su im ravne i okomite na susjedne bedeme (kurtine), a jedan od bastiona stoji uz još zasebno utvrđen kaštel.

Kako je Koprivnica zbog svoga zemljopisnoga položaja u dravskoj nizini i blizine područja što su ga bili zauzeli Turci očigledno bila percipirana kao iznimno važna utvrda, ubrzo su iznova otpočeli radovi na njezinu poboljšanju. Znademo da je trebao biti uspostavljen nov raspored s pet bastiona umjesto dotadašnja četiri,⁴ no zbog čudnog slijeda događaja gradnja nije bila okončana na planirani način;⁵ utvrdi je, naime, izmijenjen oblik, ali je ipak zadržan isti broj bastiona. Novi oblik već je vidljiv u Vintanovu tlocrtu iz 1582. godine, gdje se bilježi stanje izgrađenosti tvrđave u to doba. Tri bastiona još nisu bila načinjena, no bili su projektirani, jednako kao i četvrti, s uvučenim flankama.

Spomenuti su nesporazumi prouzročili stvaranje tlocrtno nepravilna oblika, deformirana četverokuta, što ga je koprivnička utvrda onda zadržala i u kasnijim razdobljima i na koji smo se dakako navikli. Osebujnost je toga slučaja u činjenici što takav tlocrtni oblik nije bio izvorno namjeravan, a nije bio, s druge strane, niti izričito zadan prostiranjem naselja.

Sljedeći prikaz iz razmjerno dobro dokumentirane povijesti koprivničke tvrđave načinio je A. Pasqualini 1602. godine. Prikazuje u glavnim crtama dovršenu tvrđavu, s mjestimičnim oštećenjima posebno na flankama bastionâ. Upravo spomenute pojedinosti pokazat će se bitnima i karakterističnima u kontekstu tumačenja osobina našega onodobnog bastionskoga graditeljstva, te je stoga riječ o iznimno važnom dokumentu.

Uputit ćemo napokon i na poznati Stierov tlocrt, što prikazuje stanje tvrđave oko 1657. godine.⁶ I taj nam je prikaz dragocjen jer vjerodostojno donosi sve pojedinosti, bilježeći dakako brojne promjene što su se na tvrđavi zbile u prethodnih pola stoljeća.

Koprivnica, Vintanov tlocrt, 1582. god. (prema R. Kohlbach, *Steierische Baumeister. Tausendundein Werkmann*)

Koprivnica, Vintano's plan, 1582 (after R. Kohlbach, Steierische Baumeister. Tausendundein Werkmann)

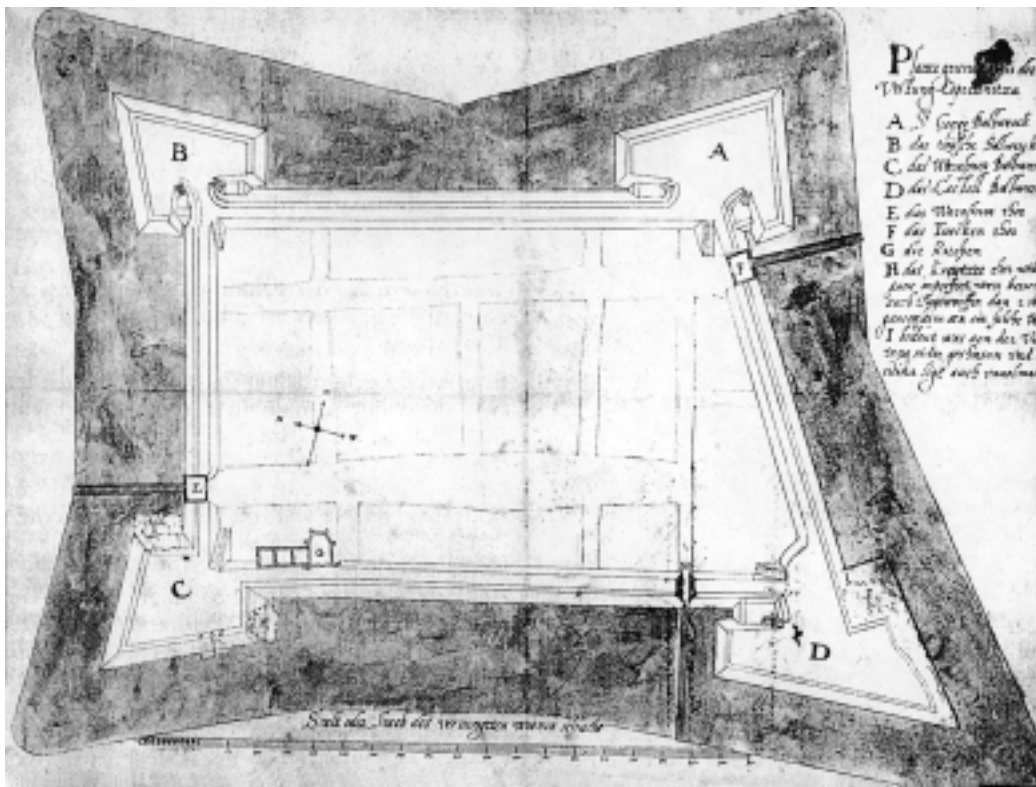
Kao što je već rečeno, graditelji što su u 16. stoljeću u nas vodili podizanje bastionskih utvrda bili su Talijani. U to doba njihov je standard podrazumijevao zidane utvrde,⁷ a bastioni u talijanskoj tradiciji imali su uvučene flanke.⁸ Veza toga rješenja s gradivom jest i razumljiva, jer je takav razmjerno složen oblik zahtijevao čvrsto i postojano gradivo. Na drugoj strani, također važna tradicija 16. stoljeća, nizozemska, značila je gradnju utvrda zemljom, a tu se – posve u skladu s osobinama gradiva – redovito javljaju jednostavnije ravne flanke.⁹

Pogledamo li navedene tlocrte Koprivnice i obratimo li na njima pozornost na flanke, uočiti ćemo kako su one u početku bile izvedene kao uvučene (Vintano, 1582), potom ih sljedeći prikaz (Pasqualini, 1602) također pretežito bilježi takvima, ali ondje gdje su ravne upravo su mjesta na kojima su nastala oštećenja! Na posljednjem je pak tlocrtu (Stier, 1657) vidljiva samo još jedna uvučena flanka, da bi kasniji tlocrti bilježili posvuda tek ravne flanke. Možemo prema tome vidjeti kako su prvotno složenije oblikovane flanke koprivničke tvrđave postupno gubile svoj oblik, da bi se naposljetku pretvorile u ravne flanke. Analogan slučaj imademo u Karlovcu, čiji su bastioni također izvorno bili izvedeni s uvučenim flankama, kako to naznačava i poznati tlocrt iz razdoblja početka gradnje (1579). Stanje je u tom pogledu još jednako na Pieronijevu prikazu (1639), no u Stiera (1657) gotovo polovica flanki su već ravne, da bi tlocrti 18. stoljeća prikazivali još samo

ravne flanke. Riječ je i tu dakle o tome da su najprije načinjene uvučene flanke, no kako je utvrda bila izvedena zemljom, zbog nestalnosti toga gradiva, odnosno neodržavanja, flanke postupno gube svoj prvobitni oblik.

Nisu doduše, koliko znademo, sve utvrde imale takvu situaciju s flankama,¹⁰ no Koprivnicu i Karlovac itekako možemo smatrati paradigmatičnima među bastionskim utvrdama toga doba i prostora;¹¹ u tom smislu i govorimo o tipičnim obilježjima koprivničke tvrđave. Zašto pak Talijani u nas u nekim slučajevima podižu zemljane utvrde, no u oblicima koji zapravo zahtijevaju čvrsto gradivo, šire je pitanje koje ovdje nećemo otvarati. Reći ćemo tek kako je u nas očigledno postojao stanovit nesklad između posve suvremenog i optimalnog oblikovanja utvrda, te njihove ponešto neambiciozne izvedbe u nestalnome gradivu. Na temelju usporedbe dvaju tlocrta, dvaju stanja iste tvrđave, netko bi mogao pomisliti kako su u nas talijanske utvrde¹² pretvarane u nizozemske,¹³ no to bi bilo apsurdno, jer taj proces nije bio posljedica namjere, htijenja, već zapaštanja utvrda.

Koprivnička je tvrđava zanimljiva i po tome što ima neka atipična, no ipak važna obilježja. Jedno među njima je i prošireno tvrđavno podnožje, koje u tlocrtima – počevši sa Stierovim – čini bastione vrlo prostranima i zdepastima. Na tu dosad neprotumačenu pojedinost posve smo se navikli,

Koprivnica, Pasqualinijev tlocrt, 1602. god. (prema *Die Steiermark - Brücke und Bollwerk*)
 Koprivnica, Pasqualini's plan, 1602 (after *Die Steiermark - Brücke und Bollwerk*)

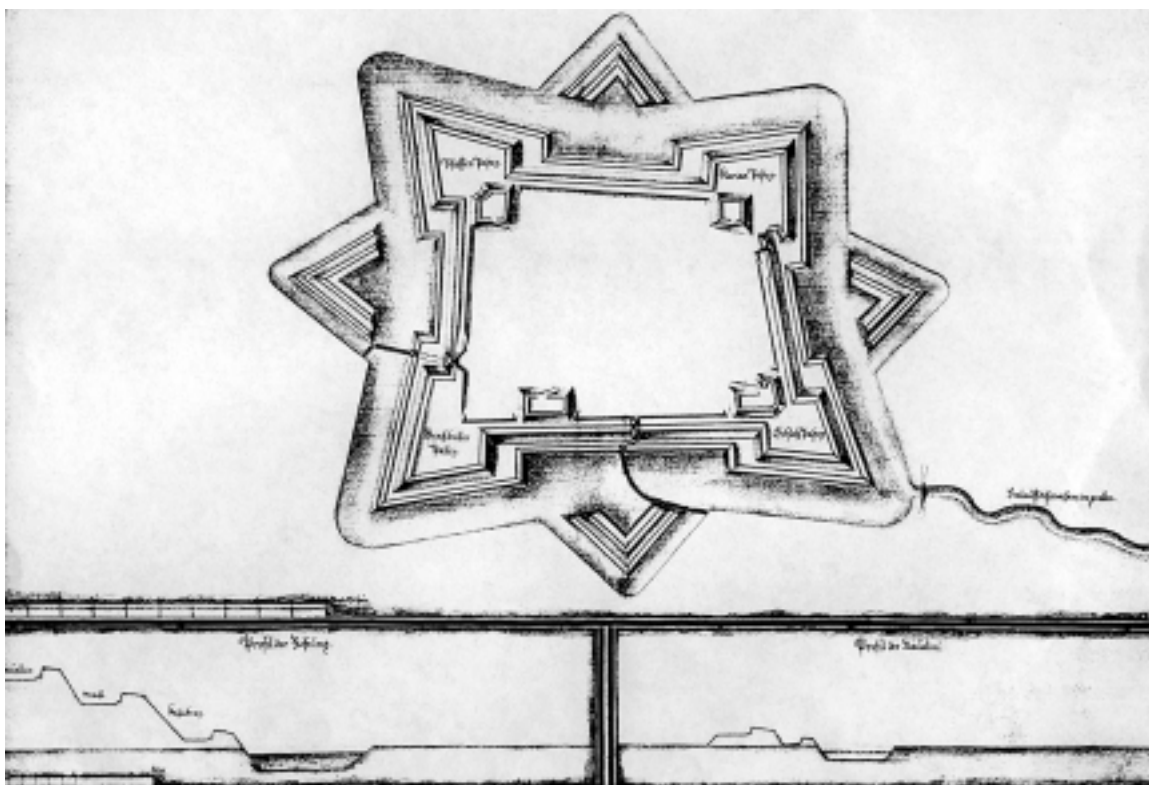
premda je u lokalnome okviru riječ o usamljenoj pojavi toga elementa specifičnog podrijetla.

To fortifikacijsko rješenje je točnije ćemo opisati kao niski dodatni bedem, smješten u podnožju glavnoga bedema. U 16. stoljeću takav predbedem karakterističan je za nizozemsku tradiciju gradnje utvrda, koja – različito od talijanske tradicije – utvrde osobito razvija u širinu, primjereno gradnji zemljom i područjima s mnogo vode. Stierov tlocrt bilježi u Koprivnici predbedem oko cijeloga osnovnog tvrđavnog tijela, no podjednako tako i na četirima ravelinima. Presjeci dakako potvrđuju takvo oblikovanje, ocrtavajući (lijevo) tri »stepenice« kavalira,¹⁴ glavnoga bedema, te predbedema; desni pak crtež prikazuje ravelin. Presjecima su dodani natpisi, među kojima jedan imenuje i predbedem (tal. *falsabraga*).

Nije posve izvjesno kada je u Koprivnici bio uspostavljen predbedem. Oko 1590. godine načinio je F. Marmorio izvješće o toj tvrđavi, u kojemu među ostalim spominje »panquetek«,¹⁵ bankete uz bastione; ne može se posve isključiti da je pritom mogao misliti na predbedeme, ako su već tada bili uređivani. No to je malo vjerojatno, jer ih na prvome idućem tlocrtu (Pasqualini, 1602) ne nalazimo. Sa znatnom sigurnošću možemo govoriti o njihovoj postojanju godine 1639, kada su bili zabilježeni na Ledentuovu perspektivnome crtežu. Na tome prikazu – koliko se može razaznati – oko ravelina još ih

nema, da bi onda nedugo potom Stierovim snimkom bili potvrđeni i na tim mjestima.

Kao što je spomenuto, predbedem je fortifikacijski element nizozemskoga podrijetla. Njegova aplikacija u Koprivnici bila je posve logično i smisleno rješenje, s obzirom da je ta utvrda – poput ostalih tvrđava toga doba i prostora – bila zemljana. Takva su rješenja u naše krajeve mogli donositi sami talijanski graditelji, o čijim boravcima u Nizozemskoj postoje brojni podaci. U posljednjim desetljećima 16. stoljeća, naime, Talijani onamo odlaze donoseći svoja znanja, ali nesumnjivo istodobno i preuzimaju iskustva tamošnjega podneblja. Potkraj stoljeća onamo se odlazi radi usavršavanja, a graditelji s takvim iskustvom osobito su traženi i cijenjeni.¹⁶ Takav je bio slučaj i sa A. Pasqualinijem, koji iz Nizozemske stiže za graditelja Granice.¹⁷ U tom je sklopu, kao što smo vidjeli, djelovao i u Koprivnici, no nemamo potvrdu da bi upravo on bio graditelj što je donio koncepciju predbedema, odnosno uspostavio ga oko tvrđave; njegov spomenuti tlocrt iz 1602. godine još ne pokazuje elemente spomenutoga rješenja. Prije će biti da je predbedem nastao u doba H. A. Wendschitza, također graditelja s iskustvom boravka u Nizozemskoj.¹⁸ Podaci pak o njegovu djelovanju što ih je moguće vezati uz Koprivnicu sežu od 1606. godine, kada je prvi puta spomenut,¹⁹ nastavljajući se 1619. godine, kada je postao glavnim graditeljem Granice,²⁰ dakako onda i u doba nakon toga.

Koprivnica, Stierov tlocrt, 1657. god. (Beč, Österreichische Nationalbibliothek)
Koprivnica, Stier's plan, 1657 (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek)

Nakon rečenoga mogli bismo zaključiti kako je Koprivnica, s jedne strane, tipična bastionska utvrda našega 16. stoljeća, a da je, s druge strane, sadržavala i neka atipična rješenja. Tu mislimo na činjenicu da je toj u osnovi talijanskoj utvrdi (uvučene flanke bastiona) pridodan jedan izrazito nizozemski element (predbedem), a njegova je pojava u našim krajevi-

ma usamljena u tom razmjerno ranome razdoblju podizanja bastionskih utvrda. Da je time oblikovanost koprivničke tvrđave zadobila izražen nizozemski karakter, vidljivo je i u kurioznome podatku da se u jednome prošlostoljetnom austrijskom vojnopovijesnom djelu Koprivnica pojavljuje kao primjer nizozemske utvrde.²¹

Bilješke

1
Koprivnica – grad i spomenici, Zagreb, 1986; *Die Steiermark – Brücke und Bollwerk*, katalog izložbe, Graz, 1986; **Lj. Perčić**, *Prilog poznavanju planova Koprivnice iz 16. i 17. stoljeća*, Podravski zbornik, 1992.

2
Die Steiermark... nav. dj., str. 256.

3
Austrijska nacionalna knjižnica, Beč, Cod. 8609.

4
Sačuvalo se više tlocrta što prikazuju planiranu utvrdu na podlozi postojeće pravokutne; v. **Lj. Perčić**, nav. dj., str. 50–54.

5
Prema kasnijoj Pasqualinijevoj tvrdnji, utvrda je već bila započeta kao peterokut, no nastavljajući posao drugi je graditelj svojevrijedno preusmjerio gradnju prema četverokutu; u: *Die Steiermark...* nav. dj., str. 257. Zbilo se to očigledno u doba dok je glavni graditelj bio J. Vintano.

6
Austrijska nacionalna knjižnica, Beč, Cod. 8608. Riječ je o jednome od četiriju gotovo jednakih prikaza, što se čuvaju u različitim arhivima. Među njima je izvoran Stierov tlocrt, ostali su vjerodostojne kopije.

7
H. De la Croix, *Military Architecture and the Radial City Plan in Sixteenth Century Italy*, Art Bulletin, XLII, 1960, str. 273; isti, *Military Considerations in City Planning: Fortifications*, New York, 1972, str. 41.

8
Uvučene se flanke javljaju u Italiji od samoga početka razvoja bastiona, i ostaju specifično talijansko obilježje. Redovito se javljaju u prvome razdoblju, u sklopu tzv. starotalijanskog sustava, dok ih u tzv. novotalijanskome mogu zamijeniti i ravne flanke.

9
Nizozemska tradicija podizanja utvrda zemljom znači razmjerno niske bedeme i plitke šančeve, no zato cijeli obrambeni pojas zauzima veću širinu. Često je pred bedemom načinjen i niski predbedem. Ta je tradicija nastajala osobito nakon 1568. godine, u doba rata protiv Španjolske. Odgovarajući tzv. staronizozemski sustav identificira se s koncepcijom A. Freitaga iz 1630. godine.

10
I sama koprivnička utvrda je u svojoj prijespomenutoj prvoj bastionskoj fazi imala – ako je vjerovati sačuvanome prikazu – ravne flanke.

11
Drukčija je situacija sa čakovečkom utvrdom, koju podižu privatni investitori Zrinski u čvrstome gradivu. No, rekli bismo, to je iznimka koja potvrđuje pravilo.

12
To će reći s uvučenim flankama.

13
To će reći s ravnim flankama.

14
Povišen položaj za smještaj topova.

15
Marmoro kaže »*panqueta oder scarpa*«, odnosno »*palificata oder panqueta*«; **M. Kruhek**, *Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj*, u: *Koprivnica...* (nav. dj.), str. 31.

16
R. Kohlbach, *Steierische Baumeister. Tausendundein Werkmann*, Graz, s. a., str. 46, 49.

17
Castelli e città fortificate – storia recupero valorizzazione, Udine–Trst, 1991, str. 159; *Die Steiermark...* nav. dj., str. 344; **R. Kohlbach**, nav. dj., str. 49.

18
M. Kruhek, *Povijest izgradnje koprivničke tvrđave*, u: *Koprivnica...* (nav. dj.), str. 205.

19
Isto.

20
R. Kohlbach, nav. dj., str. 162; *Die Steiermark...* nav. dj., str. 344.

21
Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, Beč, 1876, sv. I/I, str. 608.

Summary**Andrej Žmegač****The Case of the Former Fortress in Koprivnica; Typical and Atypical Characteristics**

In the sixteenth century the town of Koprivnica in northwest Croatia, close to the Hungarian border, was very important owing to its location in the river Drava valley and its closeness to the territory occupied by the Turks. This is why it received a new bastion fortress in the second half of the century. As in other fortresses in this region, the work was done by Italian builders sent from Austria.

Comparing successive plans of the Koprivnica fortress one notices several significant details: Vintano's plan of 1582 recording the construction situation at that point shows bastions with pulled-in flanks (sides connecting them with the main ramparts). Pasqualini's plan of 1602 records mostly pulled-in flanks, which are missing wherever the bastions were damaged. Finally, Stier's plan (1657) notes only one pulled-in flank: all the remaining flanks are straight and remained so in all the subsequent designs. This leads us to the supposition that – owing to eroding materials, mostly earth, with which the fort was constructed – the initial forms were gradually replaced by simpler shapes. The same process can be noticed on the fortress town Karlovac built after 1579. As far as we know, not all fortresses of this place and time showed this kind of development. However, Koprivnica and Karlovac can still be considered as paradigmatic cases in the group of earth bastion fortresses built in Continental Croatia in the sixteenth century.

On the other hand, one detail singles out Koprivnica as quite atypical in this respect: starting with Stier's design, plans show a low outer rampart (Italian: *falsabruga*) surrounding the entire body of the fortification as well as its four ravelins. This characteristic Dutch solution was probably brought here by some builder who had also worked in the Netherlands. This could for example have been A. Pasqualini, although it seems much more founded to relate the *falsabruga* to H. A. Wendschitz whose name was mentioned in connection with Koprivnica in 1606, and who subsequently became the principal builder of the Military Border. In this way a fortress initially marked by Italian characteristics (the pulled-in bastion flanks) later incorporated an evidently Dutch element.